

Блиск і убогість вітчизняної академічної науки

Олександр МАЛІЄНКО,
Микола БІЛОКОПИТОВ (фото)

Аж ніяк не оригінально виносити в заголовок ці слова з назви відомого бальзаківського роману, однак важко по-іншому водночас лаконічно, влучно й колоритно охарактеризувати стан, у якому перебуває сьогодні вітчизняна наука загалом і її авангард, Національна академія наук, зокрема. Коли йдеться про академічну науку, контрасти впадають в око в будь-якій площині. Це дивом збережений потужний науковий потенціал і залишковий принцип фінансування наукової сфери, високі оцінки ролі науки з вуст керманців держави і далекі від наукових інтересів пріоритети державної політики, вагомі результати фундаментальних та прикладних досліджень і вкрай низький престиж наукової праці в суспільстві...

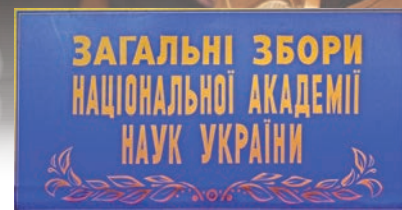
Є ще порох у порохівниці

Майже десять років поспіль відвідує сесії Загальних зборів, і щоразу цей головний науковий форум року давав багату поживу для роздумів. Сесійна зала – своєрідний майданчик для звіту вчених перед суспільством, репрезентації наукових досягнень, діалогу науковців із владою, обговорення й оцінювання рішень, важливих, а то й доленосних для нашої науки.

Доповідь президента Національної академії наук України академіка Бориса Патона вкотре підтвердила, що й в умовах недофінансування,

обмеженості ресурсів, без належної державної уваги й підтримки українські вчені продовжують продукувати вагомі наукові результати світового рівня. У звітному періоді відзначилися кібернетики, математики, радіоастрономи, механіки, матеріалознавці та інші фахівці, здобутки яких теоретичного і прикладного напрямів дістали широке міжнародне визнання.

Низка досліджень велася на передньому краї світової науки. Наприклад, сім років тому розпочалися проривні експерименти з графеном – новоствореним одноатомним за тов-

щиною матеріалом, за що британських учених російського походження Андре Гейма і Костянтина Новосьолова удостоєно Нобелівської премії. Проте фізики-теоретики НАН України перші передбачили унікальні властивості графену й довели можливість визначення його параметрів. Їхньою методикою тепер користуються майже всі дослідники цього матеріалу в світі.

Фахівці академії брали активну участь в оснащенні новітньою науковою апаратурою українського супутника «Січ-2» для дистанційного зондування Землі, а також

у підготовці та здійсненні спільних російсько-українських експериментів на міжнародній космічній станції. Минулого року в космічних проєктах було задіяно понад 30 наукових установ академії, і для поліпшення їх координації започатковано цільову комплексну програму НАН України з наукових космічних досліджень на 2012–2016 рр.

І на багатьох інших актуальних напрямках розвитку науки й техніки вчені академічних установ мають неабиякі результати. Помітний внесок зробили вони в розв'язання проблем державної ваги, пов'язаних з енергопромисловим комплексом, ядерною безпекою, екологією, агро-сектором, охороною здоров'я тощо.

Однак загальний вплив академічної науки на економіку, що стимулювало б її перехід на інноваційний шлях

розвитку, залишається не тільки недостатнім, а й просто малопомітним. Та обопільний зиск тут міг би бути колосальний. Це засвідчив, зокрема, виступ директора Інституту геотехнічної механіки НАН України академіка Анатолія Булата, який представив інноваційні технології з комплексного освоєння мінеральних ресурсів. Ці інновації допомогли гірникам розв'язати понад сотню технічних проблем. Створена кілька років тому вітчизняна технологія анкерного кріплення дала можливість на деяких шахтах досягти рекордних для свого підприємства, а то й для всієї галузі показників вуглеводобутку. Цим методом на сьогодні закріплено 450 кілометрів гірничих виробок, а економічний ефект становить від 400 до 1000 гривень на їх кожному погонному метрі! Не менше вражає й технологія видобування та

утилізації шахтного газу метану. Створено суперсучасний найбільший у Європі комплекс, який має багато переваг над традиційними енергетичними потужностями. За словами академіка, така децентралізація великої енергетики дає можливість зменшити вартість електроенергії в 5–7, а теплової енергії – в 10 разів порівняно з комунальними тарифами.

На жаль, такі приклади успішної співпраці науки й бізнесу можна назвати скоріше винятком, а не правилом.

Традиційно на Загальних зборах відзначають учених за найкращі наукові праці, відкриття та винаходи. Цього разу найвищі відзнаки академії – Золоту медаль імені В. І. Вернадського Борис Патон вручив академіку НАН України Борису Олійнику та академіку Македонської академії наук і мистецтв Блаже Ристовському.

43

Скорочення видатків на науку до менш як 1% веде до її деградації

У своїй доповіді Борис Патон окреслив і коло проблем, які, можна сказати, стали для академії хронічними. Рік у рік з трибуни Загальних зборів лунають тези про недостатнє фінансування наукових досліджень і розроблень. Та все залишається на рівні приблизно 0,3% ВВП.

– Потрібно переглянути всім відому законодавчу норму видатків на науку 1,7%, яку, до речі, ніколи не виконували, – сказав Борис Патон. – Замість неї доцільно записати зобов'язання держави наближувати норму видатків на науку до рівня, встановленого в законодавствах країн Євросоюзу. І головне, треба, як у цих країнах, забезпечувати реалізацію цього зобов'язання.

То який рівень фінансування науки в розвинених країнах? За даними преси, у США і країнах Євросоюзу він становить 2–3% ВВП. При цьому третина європейців вважає, що такий рівень недостатній, а Європарламент прийняв стратегію «Європа-2020», згідно з якою частка ВВП на наукові дослідження має становити не менш як 3%. В одній із публікацій напередодні Загальних зборів академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України Вадим Локтев застеріг, що скорочення видатків на науку до менш як 1% веде до її деградації. «Складається враження, що катастрофічна не-

спроможність зрозуміти світоглядну і насамперед практичну роль науки для розвитку суспільства стала, на жаль, хронічною хворобою українського політикуму, в якому є чимало титулованих науковими ступенями і званнями персон», – констатував академік.

Обсяги бюджетного фінансування академії цього року збільшилися лише на 6%, що ледь перевищує рівень інфляції, а фонд заробітної плати при цьому має зрости на 25%. Отже, на обладнання, реакенти та інші речі, необхідні для проведення досліджень, коштів стало відчутно менше. Голова Центрального комітету профспілки НАН України Анатолій Широков, деталізуючи показники скорочення фінансування академії, зазначив, що коштів нині вистачає лише на 64% її мінімальних потреб. При цьому профспілковий лідер навів дані про істотне збільшення витрат на утримання судів, прокуратури, міліції, пов'язавши це з реальними, а не декларативними, пріоритетами нинішньої державної політики.

Між іншим, уперше Загальні збори не відвідали найвищі посадові особи держави. А після перерви зібрання залишили Міністр освіти і науки, молоді та спорту Дмитро Табачник і голова Державного агентства з питань науки, інновацій

та інформатизації України Володимир Семиноженко, про що з гіркою повідомлює присутнім директор Головної астрономічної обсерваторії НАН України академік Ярослав Яцків, не без підстав розглядаючи це як нинішнє ставлення до науки державних діячів. А послухати їм було що, адже саме після перерви активізувалося обговорення звітної доповіді й більше йшлося про нагальні проблеми в науці й державі. Такої тональності був і виступ Ярослава Яцківа, який зіставив наш рівень фінансування космічних програм із відповідними показниками в інших державах. Україні дісталося у спадок 25% космічного потенціалу колишнього Союзу, що дало їй змогу ввійти в перший десяток провідних космічних країн світу. На цю галузь в Україні витрачається 200 мільйонів гривень на рік, тоді як у Росії та США відповідно – 5 і 20 мільярдів доларів. Якщо такий стан не зміниться, Україна взагалі може втратити статус космічної держави. Особливо прикро, що таке застереження пролунало в той час, коли наукова спільнота відзначала (якраз на День космонавтики, встановлений рівно 50 років тому) 75-річчя від дня народження видатного українського вченого в галузі ракетно-космічної техніки Станіслава Конюхова.

Між нами, академіками...

Отже, діалогу науковців із владою не відбулося, що учасники зібрання, з ким довелося поспілкуватися, розцінюють як дуже тривожний симптом. Анатолій Широков, завершуючи виступ, закликав керівництво академії наполегливіше обстоювати інтереси науковців у владних структурах. Що ж, наполягати можна, а чи буде результат? Певно, песиміст відразу скаже, що це справа безнадійна, а оптиміст у кращому разі визнає її дуже й дуже складною. Тут науковцям потрібна неабияка підтримка, передовсім з боку суспільства. Однак, як свідчать результати опитувань, наведені, зокрема, в публікації академіка Вадима

Локтева, наукою цікавиться лише 1% українців, тоді як у країнах Євросоюзу цей показник становить 79% і на 10–14% перевищує кількість зацікавлених культурою, політикою, спортом.

Якщо немає інтересу до науки, то годі й казати про престиж наукової праці. Відомі авторитетні академіки, наприклад віце-президенти НАН України Антон Наумовець і Анатолій Загородній, під час проведення фестивалю науки визнали провину самих учених у тому, що вочевидь недостатньо популяризуються їхні наукові досягнення. Була втрачена нагода зробити це й на Загальних зборах: у залі – жодної телека-

мери і майже порожнім залишався ряд, відведений для представників преси. Можна нагадати, що участь у форумі когось із очільників держави завжди супроводжувалася медійним ажіотажем.

Співпраця із засобами масової інформації була й залишається слабкою ланкою в діяльності академії. Це стосується і її власного інформаційного ресурсу – журналу «Вісник НАН України». Напевно, не знайдеться жодного відомства, в якому не помітили б, що з друкованого органу одночасно й у повному складі пішов увесь творчий колектив. У Президії НАН України «зуміли» не помітити. І цей факт, і порожня «ложа преси» у залі засідань, і відсутність конструктивних публікацій про науку і вчених у ЗМІ та популярних наукових передач, і вкрай низький інтерес до науки в нашому суспільстві, і падіння престижу наукової праці – все це ланки одного порочного ланцюжка. А він, у свою чергу, породжує додаткові проблеми, послаблює й так не надто надійні позиції НАН України. У наш прагматичний час, крім самих учених, ніхто не розірве цей ланцюжок, однак вони, здається, не готові на кваліфікованому рівні братися за таку справу.

Хай там як, а на Загальних зборах академіки і члени-кореспонденти були вимушені тільки між собою обговорювати проблеми й тенденції нашої науки.

Ренесанс відкладається?

Те, що на форумі науковцям довелося спілкуватися переважно з науковцями, мало б зорієнтувати їх на ті проблеми, розв'язання яких від них і залежить, на те, що можна зробити в межах самої академії. Відразу уточню, що не йдеться про докорінне реформування головної наукової установи країни, тут варто погодитися з думкою досвідчених академіків, що в нинішніх умовах це справа небезпечна з цілком непередбачуваними наслідками. Річ у тім, що сьогодні немає відповідної точки для такого реформування: наука не затребувана економікою, державою, суспільством. Лауреат Нобелівської премії академік Російської академії наук Жорес Алфьоров на зустрічі з українськими журналістами назвав таку незатребуваність більшою проблемою науки, ніж її мізерне фінансування та все інше.

Проте сказане не означає, що не можна оптимізувати діяльність академії, задіяти, як колись казали, внутрішні резерви. Свого часу ще академік Євген Оскарович Патон, обіймаючи посаду віце-президента Академії наук, підмітив: «Відверто кажучи, потрібно визнати, що деякі дослідні установи

академії пропрацювали свій вік ухолосту: люди чимось займалися, щось писали, видавали, підтримували видимість кипучого наукового життя, а за всім цим ховалася порожнеча, нікчемність і надуманість занять».

Відтоді минуло понад півстоліття, але імітація наукової діяльності поширена й нині. Така «діяльність» націлена не на досягнення корисних наукових результатів, а на те, щоб підготувати потрібні папери, красиво оформити звіт,

а в підсумку отримати черговий шматочок бюджетного «пирога». І це не дріб'язкова проблема, адже як наслідок бракує коштів для справжніх досліджень. Як позбутися цієї, так би мовити, паперової науки? Надто обтяжлива вона в час, коли доводиться вивільняти наукових співробітників і скорочувати тривалість робочих днів в інститутах.

До речі, під час обговорення доповіді вже в першому виступі було задано тон для розмови в такому руслі. Президент Національної академії аграрних наук Микола Безуглий поділився досвідом оптимізації діяльності цієї структури. Ретельно проаналізувавши ефективність діяльності наукових установ, тут вирішили скоротити їх кількість із 52 до 32. При цьому зменшено й адміністративний апарат – зі 119 до 86 працівників. Одразу з'явилася можливість краще профінансувати наукові дослідження. Якщо раніше 95% коштів йшло на

заробітну плату, то з наступного року ця частка становитиме 60%, решта – на дослідження. У результаті зростає ефективність інноваційної діяльності. Сьогодні на гривню бюджетного фінансування установи Аграрної академії мають 48 копійок позабюджетних надходжень. Заплановано вийти за три роки на показник 1 на 1. Це означає, що на кожну гривню з бюджету треба стільки ж отримати з інших джерел, тобто заробити самим.

Таке співвідношення Борис Патон вважає оптимальним і для НАН України. Сьогодні позабюджетні надходження тут становлять приблизно лише п'яту частину в загальному обсязі фінансування, причому поряд із так званими госпдоговорами про виконання наукових розробок одним із основних джерел цих надходжень стала плата за оренду приміщень. Звичайно, умови діяльності НАН України і НААН мають чимало

відмінностей, але сама рішуча націленість на ліквідацію непродуктивних наукових ланок заслуговувала на увагу. Утім, в обговоренні ця тема розвитку не набула.

Років п'ять тому академік Вадим Локтев надрукував статтю у «Віснику НАН України» під промовистою назвою «З надією на ренесанс вітчизняної науки». Нині, розмірковуючи про її долю на сторінках одного з тижневиків, учений із геть іншим настроєм оцінює наукові тенденції і перспективи, що підкреслює й сама назва публікації «...І про науку в Україні можна забути». Річ у тім, що за ці роки ситуація не змінилася: те саме мізерне фінансування, триває «відплив наповеденого знаннями мозку»; і якщо на державному рівні не буде вжито кардинальних заходів, «наука остаточно деградує, і про неї в нашій країні можна буде забути». Загальні збори не розвіяли такі тривожні передчуття.

У квітні в Національному комплексі «Експоцентр України» відбувся Всеукраїнський фестиваль науки, запроваджений шість років тому.

Уже стало традицією таким своєрідним звітом про досягнення і практичні розробки вітчизняних вчених, наукових установ та вищих навчальних закладів починати святкування Дня науки.

